

Całka oznaczona

Streszczenie wykładu

- Całka Riemanna
- Interpretacja geometryczna
- Podstawowe twierdzenia
- Zastosowania geometryczne całek oznaczonych
- Całki niewłaściwe

Definicja 1. (*podział odcinka*)

Podziałem odcinka $[a, b]$ na n części, gdzie $n \in \mathbb{N}$, nazywamy zbiór

$$\mathcal{P} = \{x_0, x_1, \dots, x_n\},$$

przy czym $a = x_0 < x_1 < \dots < x_n = b$.

Oznaczenia:

Niech $1 \leq k \leq n$. Wtedy

$\Delta x_k := x_k - x_{k-1}$ - długość k -tego odcinka podziału $\mathcal{P}$;

$\delta(\mathcal{P}) := \max \{\Delta x_k\}$ - średnica podziału $\mathcal{P}$;

$x_k^* \in [x_{k-1}, x_k]$ - punkt pośredni k -tego odcinka podziału $\mathcal{P}$.

Definicja 2. (*suma całkowa*)

Niech funkcja f będzie ograniczona na przedziale $[a, b]$ oraz niech $\mathcal{P}$ będzie podziałem tego przedziału. Sumą całkową funkcji f odpowiadającą podziałowi $\mathcal{P}$ oraz punktom pośrednim x_k^* , tego podziału nazywamy liczbę

$$\sigma(f, \mathcal{P}) := \sum_{k=1}^n f(x_k^*) \Delta x_k.$$

Rysunek 1. *Suma całkowa funkcji.*

Definicja 3. (*całka oznaczona Riemanna*)

Niech funkcja f będzie ograniczona na przedziale $[a, b]$. Całkę oznaczona Riemanna z funkcji f na przedziale $[a, b]$ definiujemy wzorem

$$\int_a^b f(x)dx := \lim_{\delta(\mathcal{P}) \rightarrow 0} \sum_{k=1}^n f(x_k^*) \Delta x_k,$$

o ile powyższa granica jest właściwa i nie zależy od podziału $\mathcal{P}$ oraz wyboru punktów pośrednich x_k^* .

Uwaga 1. Funkcję dla której istnieje całka oznaczona Riemanna na $[a, b]$ nazywamy funkcją całkowaną na $[a, b]$.

Twierdzenie 1. (Newtona-Leibniza, związek między całką oznaczoną a nieoznaczoną)

Jeżeli funkcja f jest ciągła na przedziale $[a, b]$, to

$$\int_a^b f(x)dx = [F(x)]_a^b = F(b) - F(a),$$

gdzie F oznacza funkcję pierwotną funkcji f .

Ćwiczenie 1. *Oblicz podane całki:*

a) $\int_{-1}^2 e^{-x} dx;$

b) $\int_1^e \frac{dx}{x}.$

Twierdzenie 2. (o liniowości całki oznaczonej)

Jeżeli funkcje f i g są całkowalne na przedziale $[a, b]$, to

$$\int_a^b (f(x) + g(x)) dx = \int_a^b f(x) dx + \int_a^b g(x) dx;$$

$$\int_a^b (cf(x)) dx = c \int_a^b f(x) dx, \quad \text{gdzie } c \in \mathbb{R}.$$

Twierdzenie 3. (o addytywności całki względem przedziałów całkowania)

Jeżeli funkcja f jest całkowna na przedziale $[a, b]$ oraz $c \in [a, b]$, to

$$\int_a^b f(x)dx = \int_a^c f(x)dx + \int_c^b f(x)dx.$$

Rysunek 2. Addytywność całki względem przedziałów całkowania.

Ćwiczenie 2. Oblicz

$$\int_{-1}^3 |x - 2| dx.$$

Twierdzenie 4. (o całkowaniu przez podstawienie)

Jeżeli

- 1. funkcja $\varphi : [\alpha, \beta] \rightarrow [a, b]$ ma ciągłą pochodną na przedziale $[\alpha, \beta]$,*
  - 2. $\varphi(\alpha) = a$, $\varphi(\beta) = b$,*
  - 3. funkcja f jest ciągła na przedziale $[a, b]$,*
- to*

$$\int_a^b f(x)dx = \int_\alpha^\beta f(\varphi(t))\varphi'(t)dt.$$

Ćwiczenie 3. *Oblicz podane całki:*

a) $\int_0^2 xe^{x^2} dx;$ b) $\int_{-1}^1 \frac{xdx}{\sqrt{5-4x}}.$

Twierdzenie 5. (o całkowaniu przez części)

Jeżeli funkcje f i g mają ciągłe pochodne na przedziale $[a, b]$, to

$$\int_a^b f(x)g'(x)dx = [f(x)g(x)]_a^b - \int_a^b f'(x)g(x)dx.$$

Ćwiczenie 4. Oblicz całki:

a) $\int_1^e \ln^2 x dx;$

b) $\int_{-\frac{1}{2}}^{\frac{\sqrt{3}}{2}} \arcsin x dx.$

Twierdzenie 6. (Interpretacja geometryczna całki oznaczonej)
Jeżeli na przedziale $[a, b]$ jest $f(x) \geq 0$, to pole obszaru leżącego pod łukiem krzywej $y = f(x)$ równe jest całce oznaczonej

$$\int_a^b f(x)dx.$$

Jeżeli zaś na przedziale $[a, b]$ jest $f(x) \leq 0$, to pole pod krzywą $y = f(x)$ jest równe

$$-\int_a^b f(x)dx.$$

Ponadto

$$\int_a^b f(x)dx = -\int_b^a f(x)dx \quad \text{oraz} \quad \int_a^a f(x)dx = 0.$$

Ćwiczenie 5. Oblicz pole ograniczone odcinkiem osi OX od $x = -1$ do $x = 1$, rzędnymi w tych punktach oraz łukiem linii

$$y = \frac{1}{x^2 + 1}.$$

Ćwiczenie 6. Oblicz pole ograniczone łukiem paraboli $y^2 = 2x$ oraz prostą $x = 8$.

Ćwiczenie 7. Oblicz pole obszaru ograniczonego łukiem krzywej $y = x^3 + x^2 - 2x$, odcinkiem osi OX oraz rzędnymi w punktach $x = -2, x = 2$.

Ćwiczenie 8. Oblicz pola figur ograniczonych krzywymi:

a) $y = x^2 + 6x - 7, y = 1 - x;$

b) $y = \sqrt{3} \cos x, y = \sin x \left(-\frac{\pi}{2} \leq x \leq \frac{\pi}{2} \right).$

Twierdzenie 7. (Obliczanie pól, gdy linia ograniczająca jest określona w postaci parametrycznej)

Jeżeli dana krzywa jest określona równaniami w postaci parametrycznej

$$x = g(t), \quad y = h(t),$$

gdzie funkcje $g(t)$ i $h(t)$ są ciągłe w przedziale $t_1 \leq t \leq t_2$, a przy tym funkcja $g(t)$ jest rosnąca i ma w tym przedziale pochodną ciągłą, to pole obszaru ograniczonego łukiem danej krzywej, odcinkiem osi OX oraz prostymi $x = x_1$, $x = x_2$, gdzie $x_1 = g(t_1)$, $x_2 = g(t_2)$, wyraża się wzorem

$$P = \int_{x_1}^{x_2} |y| dx = \int_{t_1}^{t_2} |h(t)| g'(t) dt.$$

Jeżeli przy tych samych założeniach funkcja jest malejąca w przedziale $t_1 \leq t \leq t_2$, to pole obszaru wyraża się wzorem

$$P = \int_{x_1}^{x_2} |y| dx = - \int_{t_1}^{t_2} |h(t)| g'(t) dt.$$

Ćwiczenie 9. Obliczyć pole elipsy danej równaniami parametrycznymi

$$x = 2 \cos t, \quad y = \sin t,$$

gdzie parametr t przebiega przedział $0 \leq t \leq 2\pi$.

Ćwiczenie 10. Obliczyć pole obszaru ograniczone odcinkiem osi OX i łukiem cykloidy określonej równaniami parametrycznymi

$$x = t - \sin t, \quad y = 1 - \cos t,$$

gdzie parametr t przebiega przedział $0 \leq t \leq 2\pi$.

Ćwiczenie 11. Obliczyć pole asteroidy określonej równaniami

$$x = \cos^3 t, \quad y = \sin^3 t,$$

gdzie parametr t przebiega przedział $0 \leq t \leq 2\pi$.

Twierdzenie 8. (Obliczanie pól, gdy linia ograniczająca określona jest we współrzędnych biegunowych)

Jeżeli krzywa dana jest we współrzędnych biegunowych

$$r = f(\theta),$$

gdzie $f(\theta)$ jest funkcją nieujemną ciągłą w przedziale $\alpha \leq \theta \leq \beta$, a przy tym $0 < \beta - \alpha < 2\pi$, to pole obszaru ograniczonego łukiem krzywej $r = f(\theta)$ oraz promieniami wodzącymi o amplitudach α i β wyraża się wzorem

$$P = \frac{1}{2} \int_{\alpha}^{\beta} r^2 d\theta = \frac{1}{2} \int_{\alpha}^{\beta} (f(\theta))^2 d\theta.$$

Ćwiczenie 12. Obliczyć pole lemniskaty Bernoulliego określonej równaniem

$$r = \sqrt{\cos 2\theta},$$

gdzie θ przebiega przedziały $-\frac{\pi}{4} \leq \theta \leq \frac{\pi}{4}$ i $\frac{3\pi}{4} \leq \theta \leq \frac{5\pi}{4}$.

Ćwiczenie 13. Obliczyć pole ograniczone rozetą trójkątną o równaniu

$$r = \sin 3\theta,$$

gdzie θ przebiega przedziały $0 \leq \theta \leq \frac{\pi}{3}$, $\frac{2\pi}{3} \leq \theta \leq \pi$, $\frac{4\pi}{3} \leq \theta \leq \frac{5\pi}{3}$.

Twierdzenie 9. (Długość krzywej)

Jeżeli krzywa wyznaczona jest równaniem postaci $y = f(x)$, przy czym funkcja $f(x)$ ma w przedziale $a \leq x \leq b$ ciągłą pochodną, to długość łuku krzywej w tym przedziale wyraża się wzorem

$$L = \int_a^b \sqrt{1 + \left(\frac{dy}{dx}\right)^2} dx.$$

Ćwiczenie 14. Wyprowadź wzór na obwód koła o promieniu r .

Ćwiczenie 15. Obliczyć długości podanych krzywych:

a) $y = \ln \cos x, 0 \leq x \leq \frac{\pi}{3}$;

b) $y = \sqrt{1 - x^2}, 0 \leq x \leq \frac{1}{2}$.

Twierdzenie 10. (Długość krzywej danej parametrycznie)
Jeżeli krzywa dana jest parametrycznie za pomocą równań

$$x = g(t), \quad y = h(t),$$

przy czym funkcje $g(t)$ i $h(t)$ mają w przedziale $t_1 \leq t \leq t_2$ ciągłe pochodne oraz łuk nie ma części wielokrotnych, to długość łuku wyraża się wzorem

$$L = \int_{t_1}^{t_2} \sqrt{\left(\frac{dx}{dt}\right)^2 + \left(\frac{dy}{dt}\right)^2} dt.$$

Ćwiczenie 16. *Obliczyć długość łuku asteroidy*

$$x = \cos^3 t, \quad y = \sin^3 t,$$

gdzie parametr t przebiega przedział $0 \leq t \leq 2\pi$.

Ćwiczenie 17. *Obliczyć długość łuku cykloidy*

$$x = t - \sin t, \quad y = 1 - \cos t,$$

gdzie parametr t przebiega przedział $0 \leq t \leq 2\pi$.

Twierdzenie 11. (Długość krzywej danej biegunowo)

Jeżeli krzywa dana jest równaniem we współrzędnych biegunowych $r = f(\theta)$, przy czym funkcja $f(\theta)$ ma w przedziale $\alpha \leq \theta \leq \beta$ ciągłą pochodną i łuk nie ma części wielokrotnych, to długość łuku wyraża się wzorem

$$L = \int_{\alpha}^{\beta} \sqrt{r^2 + \left(\frac{dr}{d\theta}\right)^2} d\theta.$$

Ćwiczenie 18. *Obliczyć długość łuku spirali logarytmicznej*

$$r = e^{2\theta},$$

gdzie parametr θ zmienia się w przedziale $0 \leq \theta \leq 6\pi$.

Twierdzenie 12. (Objętość bryły obrotowej)

Niech nieujemna funkcja f będzie ciągła na przedziale $[a, b]$.

Wtedy objętość bryły obrotowej ograniczonej powierzchnią, która powstaje, gdy łuk krzywej o równaniu $y = f(x)$ dla $x \in [a, b]$ obraca się dookoła osi OX , wyraża się wzorem:

$$V = \pi \int_a^b [f(x)]^2 dx.$$

Ćwiczenie 19. Wyprowadź wzór na objętość kuli o promieniu R .

Ćwiczenie 20. Oblicz objętości brył powstałych z obrotu podanych krzywych dookoła osi OX :

a) $y = \frac{1}{1+x^2}, 0 \leq x \leq 1;$

b) $y = \sqrt{x}e^{-x}, 0 \leq x \leq 4.$

Twierdzenie 13. (Objętość bryły obrotowej z łukiem danym parametrycznie)

Niech dany będzie łuk AB krzywej określonej równaniami

$$x = g(t), \quad y = h(t),$$

przy czym funkcje $g(t)$ i $h(t)$ mają w przedziale $t_1 \leq t \leq t_2$ ciągłe pochodne, funkcja $g(t)$ jest w tym przedziale stale rosnąca albo stale malejąca, a funkcja $h(t)$ przybiera wartości nieujemne. Wówczas objętość bryły obrotowej, która powstaje, gdy łuk AB wraz z rzędnymi w końcach łuku obraca się dookoła osi OX wyraża się wzorem

$$L = \pi \int_{t_1}^{t_2} y^2 \frac{dx}{dt} dt.$$

Ćwiczenie 21. *Obliczyć objętość bryły powstałej z obrotu cycloidy*

$$x = t - \sin t, \quad y = 1 - \cos t,$$

gdzie parametr t przebiega przedział $0 \leq t \leq 2\pi$, dookoła osi OX .

Twierdzenie 14. (Pole powierzchni obrotowej)

Niech nieujemna funkcja f będzie różniczkowalna na przedziale $[a, b]$. Wtedy pole powierzchni obrotowej powstałej z obrotu krzywej o równaniu $y = f(x)$ dla $x \in [a, b]$ dookoła osi OX , wyraża się wzorem:

$$S = 2\pi \int_a^b f(x) \sqrt{1 + [f'(x)]^2} dx.$$

Ćwiczenie 22. *Obliczyć pola powierzchni powstałych z obrotu podanych krzywych dookoła osi OX :*

a) $y = \sqrt{x}, 0 \leq x \leq 1;$

b) $y = \sin x, 0 \leq x \leq \pi.$

Twierdzenie 15. (Pole powierzchni obrotowej z łukiem danym parametrycznie)

Niech dany będzie łuk AB krzywej określonej równaniami

$$x = g(t), \quad y = h(t),$$

przy czym funkcje $g(t)$ i $h(t)$ mają w przedziale $t_1 \leq t \leq t_2$ ciągłe pochodne, funkcja $g(t)$ jest w tym przedziale stale rosnąca albo stale malejąca, a funkcja $h(t)$ przybiera wartości nieujemne. Wówczas pole powierzchni bryły obrotowej, która powstaje, gdy łuk AB wraz z rzędnymi w końcach łuku obraca się dookoła osi OX wyraża się wzorem

$$L = 2\pi \int_{t_1}^{t_2} y \sqrt{\left(\frac{dx}{dt}\right)^2 + \left(\frac{dy}{dt}\right)^2} dt.$$

Ćwiczenie 23. *Obliczyć pole powierzchni powstałej z obrotu cykloidy*

$$x = t - \sin t, \quad y = 1 - \cos t,$$

gdzie parametr t przebiega przedział $0 \leq t \leq 2\pi$, dookoła osi OX .

Twierdzenie 16. (całka niewłaściwa funkcji nieograniczonej)

Niech punkt $c \in [a, b]$ będzie punktem nieograniczoności funkcji f . Jeżeli istnieją granice

$$\lim_{\varepsilon \rightarrow c^-} \int_a^{\varepsilon} f(x) dx \quad \text{oraz} \quad \lim_{\varepsilon \rightarrow c^+} \int_{\varepsilon}^b f(x) dx,$$

to sumę tych granic nazywamy całką niewłaściwą funkcji nieograniczonej f na przedziale $[a, b]$ i oznaczamy symbolem

$$\int_a^b f(x) dx.$$

Uwaga 2. Jeżeli któraś z powyższych granic nie istnieje, to mówimy, że całka niewłaściwa jest rozbieżna.

Uwaga 3. Jeżeli punktem nieograniczoności jest jeden z końców przedziału $[a, b]$, to przez całkę niewłaściwą rozumiemy odpowiednio:

$$\lim_{\varepsilon \rightarrow a^+} \int_{\varepsilon}^b f(x) dx \quad \text{albo} \quad \lim_{\varepsilon \rightarrow b^-} \int_a^{\varepsilon} f(x) dx.$$

Rysunek 3. *Interpretacja geometryczna całki niewłaściwej.*

Ćwiczenie 24. Oblicz całki:

a) $\int_0^1 \frac{x dx}{\sqrt{1-x^2}};$

b) $\int_{\frac{1}{2}}^1 \frac{dx}{\sqrt{1-x^2} \arcsin x}.$

Twierdzenie 17. (całka na przedziale nieograniczonym)

Niech funkcja f będzie określona na przedziel $[a, \infty]$. Jeżeli istnieje granica

$$\lim_{\varepsilon \rightarrow \infty} \int_a^{\varepsilon} f(x) dx,$$

to granicę tę nazywamy całką niewłaściwą funkcji f na przedziale $[a, \infty]$ i oznaczamy symbolem

$$\int_a^{\infty} f(x) dx.$$

Uwaga 4. Analogicznie określa się znaczenie symbolu $\int_{-\infty}^b f(x) dx$

jako granicę $\lim_{\varepsilon \rightarrow -\infty} \int_{\varepsilon}^b f(x) dx.$

Ćwiczenie 25. Oblicz podane całki:

a) $\int_0^{\infty} e^{-x} dx;$

b) $\int_1^{\infty} \left(\frac{2}{x} + \frac{1}{x^2}\right)^2 dx;$

c) $\int_{-\infty}^{\infty} \frac{(\arctan x)^2 dx}{1 + x^2}.$